

Neiepazītā latviešu māksla

07.05.2013

MARCIANA KRAUZE, LINDA KUSIŅA

Ceturtdien, 9. maijā, Latvijas Nacionālā mākslas muzeja zālē "Arsenāls" atklās līdz šim plašāko trimdas mākslas izstādi Latvijā.

Aptuveni pirms gada Pasaules latviešu mākslas savienība (PLMS) nāca klajā ar vēsti, ka Cēsīs taps Pasaules latviešu mākslas centrs, lai beidzot vienkopus būtu skatāms kara gados uz dažādām pasaules valstīm izceļojušo profesionālo latviešu autoru veikums. Neliela apjoma trimdas gleznu izstādes Latvijā notiek ik pa laikam. Tomēr tāda, kas aptvertu lielu daļu autoru un dotu ieskatu kopējā trimdas mākslas procesā, pēdējo reizi notikusi 1958. gadā ASV.

Naudas novilkta robežas

Šis arī ir viens no galvenajiem iemesliem, kāpēc Latvijas Nacionālā mākslas muzeja (LNMM) izstāžu kuratorei Dacei Lambergai radās doma sākt darbu pie apjomīgas trimdas latviešu māksliniekiem un viņu daiļradei veltītas izstādes, kā arī pie kataloga ar plašu informācija un attēliem par būtiskākajiem autoriem un notikumiem.

"Nākamgad trimdai būs 70 gadu, un visu šo laiku ASV, Kanādā, Austrālijā, Zviedrijā ir pastāvējusi un attīstījusies Latvijai pilnīgi paralēla latviešu māksla," saka izstāžu kuratore. "Lai arī robežas tagad vaļā, trimda mākslā pastāv joprojām. Atšķirībā no literatūras un mūzikas mākslas darbu ienākšanu Latvijā sarežģī dārgā pārvadāšana un eksponēšana."

Viņas sacīto ilustrē nākamgad Latvijā plānotā Vijas Celmiņas izstāde. Tās kuratore Elīta Ansone norāda – bez Rīgas kā 2014. gada Eiropas kultūras galvaspilsētas budžeta uz šādu izstādi pat nebūtu vērts cerēt tās lielo organizatorisko izmaksu dēļ: "Muzeju deponēšanas maksa, apdrošināšana, darbu transportēšana, kolekcijas glabātājas brauciens pakaļ darbiem un to pavadīšana atpakaļ... Nevaru vēl prognozēt, cik tas viss maksās, bet ir pilnīgi skaidrs, ka ar "Rīgas 2014" budžetā iekļautajiem 100 000 latu nepietiks." Kuratore piebilst: Latvijas Nacionālais mākslas muzejs atrodas gluži citā līgā nekā muzeji, kuros pamatā pārstāvēta Vijas Celmiņas daiļrade, tomēr grib tajā līdzdarboties.

Gaidāmajā izstādē "Latviešu māksla trimdā" iekļauti simt autori, aptverot laikposmu no pagājušā gadsimta 40. gadu beigām līdz mūsdienām. Atsevišķās "Arsenāla" zālēs tiks eksponēti klasiķi – Valdemārs Tone, Niklāvs Strunke, Ludolfs Liberts, Augusts Annuss un Sigismunds Vidbergs, tad – reālisma ievirzē strādājošie, kuru vidū spilgtākās personības ir Vija Celmiņa, Raimonds Staprāns un Jānis Kalmīte, un abstrakcionisma pārstāvji – Edvīns Strautmanis, Marks Barens, Sigurds Vīdzirkste, Laimonis Mieriņš.

"Protams, izstādē varētu būt 200 un pat 300 mākslinieku, ja vien tam fiziski atrastos telpas, jo pasaulē latviešu mākslinieku ir ļoti, ļoti daudz, tiesa, līmenis gan raibs. Izstādei atlasījām profesionālu autoru labu, kvalitatīvu mākslu," stāsta mākslas zinātniece D. Lamberga, kura, veidojot ekspozīciju, pamatā strādājusi ar LNMM krājumu. Speciāli izstādei nopirkti vien pāris darbu, tostarp Edgara Jēriņa lielformāta ogles zīmējums. Atsevišķi eksponāti aizdoti uz laiku, kā, piemēram, gleznas no topošā Trimdas mākslas muzeja kolekcijas, kas pašlaik glabājas Cēsu muzejā, kā arī Mūkusalas mākslas salona, daļa ekspozīcijas – pašu autoru dāvinājumi.



Arī muzeja krājumā trimdas māksla nonākusi, galvenokārt pateicoties dāvinājumiem. Tie varētu būt pavisam ap tūkstoš mākslas priekšmetu, ieskaitot glezniecību, grafiku, tēlniecību, kā arī dekoratīvo mākslu. LNMM glezniecības kolekcijas glabātāja Ilze Putniņa teic, ka darbus muzejs parasti iegūst, rīkojot autoriem personālizstādes. Finansiālu apsvērumu dēļ nopirkts pavisam maz. "Bet es tomēr uzskatu, ka kolekcija pietiekami labi raksturo tos nedaudzos latviešu māksliniekus, kas atzinību guvuši arī pasaulē," teic mākslas zinātniece.

Tiesa, pārāk lielu skaitu trimdas darbu iekļaut krājumā nav iespējams arī tāpēc, ka tie ir tikai viena daļa no latviešu mākslas kolekcijas. D. Lamberga pieļauj, ka topošajā Cēsu Pasaules latviešu mākslas centrā gan kolekcija būs daudz plašāka, ļaujot iepazīt ne vien augstvērtīgu mākslu, bet arī kultūras vēsturei nozīmīgos darbus. Turklāt te tos varētu apskatīt pastāvīgi, nevis reizi pārdesmit gados vai pat retāk, jo LNMM savā pastāvīgajā kolekcijā, kura tagad turklāt slēgta muzeja ēkas rekonstrukcijas dēļ, atspoguļo vien līdz 1945. gadam tapušo mākslu. Arī padomju gadus reprezentējošajā Latvijas Mākslinieku savienības muzejā trimdas darbu ir maz, jo lielākā ārvalstīs dzīvojošo autoru daļa nav savienības biedri.

Savus rotko nepazīstam

"Doma par diasporas mākslas centru man radās pirms astoņiem gadiem," atceras Amerikas Latviešu mākslinieku apvienības prezidente, Pasaulē latviešu mākslas savienības iniciatore, pazīstamā trimdas māksliniece Jāņa Kalmītes meita māksliniece Lelde Kalmīte. "Man likās un joprojām liekas svarīgi, ka lielajam skaitam pa visu pasauli izkaisīto mākslinieku ir iespēja vismaz ar darbiem atgriezties un palīdzēt Latvijai augt kā kultūras zemei," teic L. Kalmīte un neslēpj neizpratni par to, kāpēc jautājumi par trimdas mākslas muzeja nozīmīgumu vai vajadzīgumu vispār raisās, ja zināms, ka 40. gados uz ārvāļstīm bija spiesti izbraukt daudzi labi un izcili latviešu mākslinieki – tāpat svešumā ir radīta ļoti būtiska latviešu kultūras daļa.

"Saprotu, ka cilvēkiem Latvijā savas intereses un problēmas un ka latviešu trimdas kultūra nav pirmajā vietā. Bet nevar arī noliegt, ka mēs visus šos gadus esam politiski un finansiāli atbalstījuši Latviju, tās neatkarības centienus un jūtamies daļa no Latvijas un latviešu kultūras," uzsver māksliniece.

Muzejam jau atrasta mājvieta vēsturiskā namā Cēsu centrā, kura pārbūvi īsteno par privāti ziedotiem līdzekļiem. Jau šovasar te sāksies vienas telpas pārbūve, taču to, cik daudz laika prasīs visa centra izbūve, pagaidām grūti prognozēt.

"Protams, ka tikai daļa darbu kā vērtīgs mantojums ieies latviešu mākslas vēsturē, citus – aizmirsīs. Bet es īsti neredzu iemeslu, kāpēc trimdas latviešu mākslai būtu mazāk tiesību tikt saglabātai nekā slavenā amerikāņu mākslinieka Marka Rotko piemiņai, kura vārdu latvieši ar tik lielu sajūsmu tagad piesavinājušies, it kā viņš patiešām jebkad būtu bijis latviešu mākslinieks," uzskata L. Kalmīte.

Šim viedoklim piekrīt arī Daina Dagnija – viena no nedaudzajām latviešu trimdas māksliniecēm, kas atgriezusies Latvijā un darbojas šeit:

"Jau kopš sešdesmitajiem gadiem augstu vērtēju Rotko mākslu, viņš vienmēr bijis viens no maniem favorītiem. Bet uzskatu, ka Sigurda Vīdzirkstes māksla ir tikpat augstas kvalitātes un būtu pelnījusi daudz lielāku ievērību, diemžēl viņa samērā īsajā mūžā tas nepiepildījās.

Es pat uzskatu, ka viņš ir interesantāks un oriģinālāks par Viju Celmiņu, turklāt lielākā daļa viņa darbu jau pieder mūsu nacionālajam muzejam."

E. Ansons, atzīstot Vīdzirkstes talantu, norāda – mākslinieka talants un prestižs nav līdzvērtīgi, pēdējais nereti atkarīgs no paša mākslinieka prasmēm sevi pasniegt, par ko Vīdzirkstem neesot bijis sevišķas intereses.

Robi, kas jāaizpilda

Plānots, ka līdz ar pastāvīgās kolekcijas atklāšanu centrā sāks arī trimdas mākslas pētniecību. Līdz šim tāda veikta maz, patiesībā izstāžu kuratores D. Lambergas katalogs "Latviešu māksla trimdā" Latvijā ir pirmais apkopojošais darbs šajā virzienā. Zinātniece piebilst, ka izpēti ievērojami atvieglotu, ja tiešām tiktu izveidots trimdas mākslas centrs, kur liela daļa mākslinieku būtu skatāmi vienuviet.

"Līdz šim pētījumi bijuši vairāk par atsevišķiem māksliniekiem, taču iztrūkst kopskata," stāsta D. Lamberga, kura, strādājot ar katalogu, viesojusies un intervējusi mākslniekus ASV. Liela daļa Latvijas trimdas mākslinieku jau miruši, starp tiem arī ļoti pazīstami un procesa izpratnei nozīmīgi.

Par vēl kādu daļu Latvijas sabiedrībai un arī pētniekiem trūkst informācijas; tas rada iespēju atklāt mums gluži nezināmus, bet pasaules mākslas ainā būtisku ieguldījumu devušus autorus, kuru saknes meklējamas Latvijā.

Kopumā mākslas procesi, kas aizrobežā risinājās laikā starp Otrā pasaules kara beigām un brīdi, kad Latvija atguva neatkarību, mums zināmi maz, jo par tiem informāciju tolaik vienkārši nevarēja iegūt. Turklāt tie arī nekad iepriekš nav tikuši mērķtiecīgi un sistemātiski apkopoti un pētīti, kaut arī atsevišķas izstādes trimdā iznākošie plašsaziņas līdzekļi atspoguļojuši uzcītīgi.

Īpaši jāpiemin Eleonoras Šturmas vārds. Viņas pusgadsimta garumā tapušie raksti apkopoti pirms diviem gadiem iznākušajā krājumā "50 gadus mākslai pa pēdām", tomēr saprotamu iemeslu dēļ tas aptver vien Ņujorkā un tās tuvākajā apkārtnē notikušās izstādes. Savukārt dažus gadus agrāk Latvijas lasītājiem ar mākslas kritiķa Nikolaja Bulmaņa rakstu krājuma starpniecību bija iespēja iepazīt Kanādas latviešu mākslas ainu.

Dace Lamberga min, ka milzīgu ieguldījumu trimdas mākslas popularizēšanā un izpētē devis žurnāls "Latvju Māksla", kas iznāca Arnolda Sildega vadībā kopš 1975. gada un kā tagad būtiski pietrūkst.

Izstādes katalogā "Trimdas latviešu māksla" ietverta bagātīga rakstīta un vizuālā informācija par cen-trālajiem notikumiem hronoloģiskā secībā, ziņas par autoriem, viņu karjeru un daiļradi. "Lai veiktu patiešām labu pētījumu par trimdas mākslas procesiem, nepietiek vien ar divām nedēļām ASV. Bieži mākslinieki nezina viens par otru un par mākslas dzīvi citos štatos, nemaz nerunājot par to, kas notiek citā valstī," novērojusi D. Lamberga. Tam piekrīt arī Amerikas Latviešu mākslinieku apvienības vadītāja Linda Treija, norādot – vairs nenotiek arī lielas mākslas parādes, kādas agrāk rīkotas uz trimdā notiekošajiem Dziesmu svētkiem. Tagad galvenokārt nelielas mākslas darbu kopas tiek saorganizētas uz vietējiem Dziesmu svētkiem vai cita veida pasākumiem: "Diezgan aktīva izstāžu organizētāja ir Filadelfijas letu biedrība, pagājušo vasaru ASV Milvoki tika noorganizēta mākslas izstāde, kuru iekārtojām Klinklāva galerijas vadītāja Līga Ejupe un es. Austrālijā notiek šīs valsts Latviešu mākslinieku apvienības izstādes, Kanādā, Toronto, katru gadu sanāk jaunie mākslinieki uz pasākumu ŠMIJ."



Ilze Putniņa norāda, ka svešumā mītošie autori pamatā tomēr iekļaujas turienes aprītē un procesos. To, ka saglabājusies arī spēcīga emocionāla saikne ar Latviju, apliecina viņu aktīvā iesaistīšanās jaunās izstādes tapšanā, kā arī paši darbi. "Lai arī turienes mākslinieki pieredzējuši divas atšķirīgas stilistiskās skolas, Latvija viņu darbos jūtama, tā atspoguļojas krāsās, motīvos, idejās, domās. Skatoties uz darbiem, nepamet sajūta, ka viņi, būdami svešumā, vienmēr gribējuši atgriezties mājās," trimdas mākslas darbus raksturo kolekcijas glabātāja.

Viņa norāda uz divām problēmām, ar ko nāksies saskarties, veidojot Pasaules latviešu mākslas centra krājumu. Pirmkārt, jāvienojas par pašu jēdzienu "trimdas māksla" un tā robežām. Teorētiski par latviešu trimdas mākslinieku var atzīt arī trimdas trešās un ceturtais paaudzes pārstāvi, kam senčos ir kāds latvietis un kas nav pilnībā zaudējis saikni ar šo savu personības aspektu. Taču diez vai vērts meklēt šāda autora daiļradē latviskus motīvus vai nostalgiju pēc zaudētās dzimtenes. No otras puses raugoties, kurai latviešu mākslas sadaļai pieskaitīt ļoti savdabīgo, mitoloģiski spēcīgo Dainas Dagnijas glezniecību? Pati māksliniece uzskata, ka viņas gleznieciskajā ceļā trimdas pieredze bijusi ļoti nepieciešama. Taču nu jau desmit gadus māksliniece dzīvo un darbojas Latvijā; atgriezušies arī vēl daži citi agrāk par trimdiniekiem sauktie.

Otrkārt: vai muzeja veidotājiem izdosies strikti noturēt pašu noteikto kvalitātes līmeni? Plānots, ka topošajā centrā varētu atrasties ap 5000 darbu. L. Kalmīte gan norāda, ka pagaidām krājums tiek veidots tikai no ziedojumiem un tas, vai nākotnē kādu darbu muzejs varētu arī iegādāties, vēl nav droši. Muzeja iniciatoriem stāv priekšā grūts darbs, citastarpā – arī prasme atteikties no acīmredzami amatieriskiem darbiem. Daina Dagnija no Amerikā iepazītiem lietuviešiem dzirdējusi, ka Lietuvas muzejiem novēlēti un tajos nonākuši daudzi darbi ar muzejam neatbilstošu kvalitāti. Tāpat viņa teic – ir par maz iegādāties pa vienam katra autora darbam, jo daiļrade tomēr jāskata attīstībā.

D. Lamberga gan uzskata, ka izaicinājumus ir vērts pārvarēt, raugot, kā saglabāt un iekļaut trimdas autoru veikumu kopējā izpratnē par konkrētā laikposma latviešu mākslu. "Trimdas māksla jau nav latviskas saulītes, baznīcas gailīši vai dabas skati, kā cilvēki bieži iedomājas. Tā

ir augstvērtīga, pasaulē novērtēta māksla. Māksla, kurai veltīta muzeja izveide, ir prestiža lieta, un tāpēc tai ir vērts ziedot," teic D. Lamberga.

Izstāde "Latviešu māksla trimdā"

No 10. maija līdz 28. jūlijam Latvijas Nacionālā mākslas muzeja izstāžu zālē "Arsenāls" (Vecrīgā, Torņa ielā 1).

Pirmā ekspozīcijas sadaļa atspoguļo bēgļu laika sākumu un 20. gadsimta 50. gadus, klasiķu Augusta Annusa, Valdemāra Tones, Ludolfa Liberta, Niklāva Strunkes, Sigismunda Vidberga daiļradi.

Otrā ekspozīcijas sadaļa iepazīstina ar daudzveidīgajām reālisma tendencēm, uzsverot novatorisma meklējumus no Jāņa Kalmītes ekspresīvajām rījām līdz Raimonda Staprāna Kalifornijas gaismas starojumam. Unikālu ieskatu fotoreālisma būtībā sniedz Rietumeiropā plaši pazīstamās Amerikas izcilības Vijas Celmiņas grafikas.

Trešā sadaļa veltīta Latvijas mākslā vēlu ienākušajam abstrakcionismam, virziena paveidiem no tipiski amerikāniskā abstraktā ekspresionisma līdz cietās malas glezniecībai.

Kopumā ekspozīcijā pārstāvēti ap 100 autoru no Eiropas (Leo Janis Briedītis, Kārlis Neilis, Laris Strunke), ASV (Voldemārs Avens, Ilmārs Rumpēters, Fridrihs Milts, Ģirts Puriņš, Vitauts Vito Sīmanis, Sigurds Vīdzirkste) un Austrālijas (Imants Tillers, Lidija Dombrovska-Larsena, Reinis Zusters, Pēteris Ciemītis, Jānis Nedēļa).

9. jūlijā mākslas muzejā "Rīgas birža" notiks starptautiska zinātniska konference "Latviešu māksla trimdā", kurā piedalīsies referenti no ASV, Zviedrijas un Latvijas.

Uzziņa

Izcilākie un pazīstamākie latviešu mākslinieki trimdā

Vija Celmiņa (1938) – nozīmīga ASV fotoreālisma pārstāve. Kopš 1981. gada pastāvīgi dzīvo Ņujorkā. Pazīstamākie darbi – fotoreālisma stilā ieturētie dabas vides zīmējumi un gleznojumi: okeāns, zirnekļu tīkli, zvaigžņu lauki un akmeņi. Izstādēs piedalās kopš 1965. gada; notikušas vairāk nekā 40 nozīmīgas izstādes "MoMa" Ņujorkā. Vitnija Amerikāņu mākslas muzeiā

muzejā. Māksla pārstāvēta vairāk nekā 20 citos muzejos Čikāgā, Baltimorā, Losandželosā, Vašingtonā, Filadelfijā, Sanfrancisko, Šveicē, Frankfurtē. 2008. gadā saņēmusi vienu no augstākajiem apbalvojumiem Eiropas mākslā – Rozvitas Haftmanes balvu.

Raimonds Staprāns (1926) – spožs kluso dabu un ainavu meistars. Dzīvo Sanfrancisko, arī pirmās izstādes notikušas Sanfrancisko Maksvela galerijā. Izstādes notikušas Sanfrancisko, Losandželosā, Mārburgā, Berlīnē un citur. Viņa darbi pārstāvēti Sanfrancisko, Losandželas, Sanhosē un Portlendas Mākslas muzejā, kā arī Latvijas Nacionālajā mākslas muzejā.

Laimonis Mieriņš (1929 – 2011). Dzīvoja Līdsā un Londonā; no 1965. līdz 1994. gadam darbojās kā mākslas vēstures un zīmēšanas pasniedzējs. Laima Slava L. Mieriņu dēvē par "abstrakcionistu pēc pārliecības, izcilu zīmētāju pēc Dieva dotumiem". Darbi Lielbritānijas un citu valstu mākslas izstādēs skatāmi kopš 1958. gada, personālizstādes notikušas reprezentatīvās mākslas galerijās Lielbritānijā un Kanādā, 1995. gadā Valsts mākslas muzejā, kā arī 2012. gadā tagadējā Latvijas Nacionālajā mākslas muzejā Rīgā.

Laris Strunke (1931) – viens no izcilākajiem Eiropas abstraktās mākslas pārstāvjiem. Dzīvo Stokholmā, glezno arī Gotlandē. Ir Zviedrijas Karaliskās mākslas akadēmijas Goda loceklis, Latvijas Republikas IV pakāpes Triju Zvaigžņu ordeņa virsnieks. Izstādes notikušas dažādos reprezentatīvos Zviedrijas muzejos, kā arī divreiz – 1984. un 2003. gadā – Stokholmas Karaliskajā akadēmijā. Izstādes bijušas arī Austrālijā, Brazīlijā, Kanādā un Latvijā. Darbi pārstāvēti Stokholmas Modernās mākslas muzejā, Stokholmas Nacionālajā muzejā, Gēteborgas un Malmes muzejos.

Imants Tillers (1950). Dzimis Sidnejā, darbojas Coomā (Jaundienvidvelsa). Tiek uzskatīts par vienu no vadošajiem Austrālijas māksliniekiem. Plaši izstādās kopš 60. gadu nogales, pārstāvējis Austrāliju nozīmīgās starptautiskās izstādēs – Sanpaulu biennālē 1975. gadā, "Documenta 7" 1982. gadā un 42. Venēcijas biennālē 1986. gadā. Būtiskākās personālizstādes notikušas Londonas Laikmetīgās mākslas institūtā, Nacionālajā mākslas galerijā Velingtonā, Pori mākslas muzejā, Monterejā (Meksika), Latvijas Nacionālajā mākslas muzejā, kā arī Austrālijas Nacionālajā galerijā Kanberā. Saņēmis daudzas balvas un pasūtījumus (Osakas triennāles balva – zelts 1993. gadā, bronza 1996. gadā un sudrabs 2001. gadā), Beidžinas Izcilības balvu 2003. gadā, pērn saņēmis Vinna balvu, ko ik gadu piešķir par labāko Austrālijas ainavas gleznojumu.

Jānis Kalmīte (1907 – 1996) nodzīvoja 46 gadus Minesotā, ražīgi strādājis tobrīd aktuālajā ekspresionisma manierē, tomēr nekļuva pazīstams ASV mākslas aprindās, vienlaikus iegūdam arvien lielāku popularitāti trimdas latviešu sabiedrībā. Sarīkoja apmēram 100 personālizstādes latviešu trimdas centros ASV, kā arī Stokholmā, Zviedrijā (1967). Gleznu galvenais motīvs – rija. 1966. gadā ieguvis Ziemeļamerikas Latviešu kultūras fonda goda balvu. Latvijā J. Kalmītes personālizstādes notikušas Valmierā (1987, 2007), Rīgā (2007). Pēc mākslinieka nāves būtiska viņa daiļrades daļa novēlēta Valmieras novadpētniecības muzejam un Latvijas Nacionālajam mākslas muzejam.